

sedad bešlija

islamska kultura u BiH do kraja XVI stoljeća*

Islamske kulturne tekovine u BiH u periodu Osmanlija privukle su pažnju mnogih autora. U prilici smo iščitavati na desetine radova pojedinih naučnika koji su ostavili ogroman pečat u istraživanjima naše kulturne prošlosti. Svakako, najveću pažnju privukla je materijalna komponenta spomenute kulture iz razloga što je ona istraživačima bila najpristupačnija. Međutim, ni drugi elementi nisu ostali neobrađeni. Mi smo se u ovom radu okoristili brojnim publikacijama vrsnih naučnika, među njima historičara i osmanista, poput H. Šabanovića, H. Kreševljakovića, A. Handžića, A. Bejtića, M. Hadžijahića, F. Nametka i drugih.

Tokom istraživanja nismo naišli na radove koji bi sadržavali detaljniju obradu svih aspekata islamske kulture u BiH na jednom mjestu. Stoga, ovaj rad obuhvata većinu temeljnih odrednica kad je riječ o karakteru, specifičnostima, glavnim sadržajima, te krajnjim dometima islamske kulture u BiH do kraja XVI stoljeća. U pisanju rada opredijelili smo se za metod obrade materijala po tematskim cjelinama. Nastojali smo ih međusobno povezati u njihovim zajedničkim crtama na bazi kombinacije sagledavanja uloge i značaja procesa i sadržaja, koje tretira rad, na izgradnju i razvoj islamske kulture u BiH do kraja XVI stoljeća, s jedne, i prikaz nekih od temeljnih institucija kao manifestacija te iste kulture, s druge strane.

* Ovo je naziv diplomskog rada odbranjenog na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na Odsjeku za historiju. Ovdje je dat prikaz samo nekih dijelova spomenutog rada.

Iskrpna obrada predmeta bila je nemoguća, ali to nije ni bila svrha rada. Jedan od ciljeva koje smo namjeravali postići ovim radom jeste reaktuelizacija islamske kulture u svim svojim oblicima i manifestacijama, koja je, po nama, neopravdano zapostavljena u savremenosti, iako je ona, kako reče A. Name-tak “*supstanca koja Bosnu čini Bosnom*”.

U ovom radu pod izrazom *kulture* (s prefiksom islamske) podrazumijevamo svaki duhovno-materijalni proizvod ljudi koji je bio inspirisan samim islamom i koji je kroz stoljeća u sebe primao tuđe elemente koji se nisu kosili s islamskim načelima. Upravo takvu kulturu zapažamo u BiH do kraja XVI stoljeća. (*Iz Uvoda*)

Sakralno-profani objekti islamske kulture u BiH do kraja XVI stoljeća

Iako poneki autori, poput M. Hadžijahića, zagovaraju nepostojanje izrazito odvojenih sfera “*sakralnog*” i “*profanog*”¹, kad je riječ o islamskoj kulturi, ipak ćemo napraviti razliku u tom smjeru te odrediti objekte koji su primarno direktno povezani s čisto vjerskim stvarima od onih koji to nisu. Međutim, to ne isključuje sažimanje različitih namjena kod objekata obje sfere.

Džamije (do početka XVI stoljeća, osim vjerskih, privredni i kulturno-prosvjetni centri) su bile glavni punktovi prilikom osnivanja novog muslimanskog naselja. Oko džamije su nastajale prve mahale, stambeni dio grada, koje su dobivale nazive tih džamija.² U mnogim našim krajevima podignute su carske hünkardžamije kao pokretači urbanizacije tih krajeva (direktno iz državne blagajne ili preko određenih vakifa) koje su imale sve osobenosti osmanlijske arhitekture, samo uz ma-nju površinu.³ Smatra se da je prva podignuta u Ustikolini u BiH nastala polovinom XV stoljeća.⁴ Podizane su u nekoliko arhitektonskih stilova, od kojih su najčruvenije potkupolne, kojih je od 36, izgrađeno 26 u XVI

¹ M. Hadžijahić, *Orijentalno-islamski utjecaji na bosanske muslimane i druge južnoslavenske narode*, Sarajevo, 1973., str. 80 i dalje.

² M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1998., str. 188.

³ Alija Bejtović, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, POF, Sv. III/IV-1953, Sarajevo, 1953., str. 240 i dalje (dalje: A. Bejtović, *Spomenici*).

⁴ Alija Nametak, *Islamski kulturni spomenici turskog perioda u BiH*, Sarajevo, 1939., str. 3-4.

stoljeću u BiH (Sarajevo 8, Livno 4, Mostar, 3, Travnik, Foča, Banja Luka po 2 itd.)⁵ Tad nastaju i naše najveće i arhitektonski najvrednije džamije: Gazi Husrev-begova u Sarajevu (1531.), Ferhadija u Banjoj Luci (1579.), Aladža u Foči (1550.), Ali-pašina u Sarajevu (1561.), Ferhadija u Sarajevu (1562.), Karadžoz-begova u Mostaru (1557.) itd. Cazin je imao svoju džamiju oko 1575. godine, dok je zabilježen i slučaj pretvaranja postojeće crkve u džamiju u Bihaću, Fethija.⁶ Podatak da je samo u Sarajevu tokom XV i XVI stoljeća podignuto 100 džamija dovoljno govori kakav je značaj imala džamija u životu bosanskih muslimana.

Od ostalih sakralnih objekata koji su podizani u BiH do kraja XVI stoljeća izdvajamo mesdžide, mektebe, medrese, tekije, hanikahe te memorijalne spomenike, turbeta i nišane.⁷

U profanoj sferi podizani su objekti saobraćajnog, humanitarnog, privrednog, društvenog, higijenskog i komunalnog karaktera.

Objekti koji su zadovoljavali higijensko-zdravstvene potrebe bosanskog življa bili su hamami (banje). Hamami su zgrade s upravnikom i blagajnikom (hamamdžijom) te ostalim osobljem, određenim prostorijama i inventarom potrebnim za kupanje i pàrenje. Bogatiji hamami imali su i posebne dijelove za žene (çifte-hamam). U njima se vršilo i liječenje na bazi prirodne medicine. U skladu s principom po kojem je omogućiti čovjeku da se očisti dobro djelo, naši vakifi izgradili su brojne hamame širom BiH. U Sarajevu je na kraju XVI stoljeća postojalo 7 hamama. Također, hamami su postojali i u Visokom, Mostaru, Foči, Jajcu, Travniku, Banjoj Luci, Rudom, Kladnju, Tuzli, Rogatici, Višegradu, Blagaju na Buni, Konjicu, Jeleču itd.⁸

⁵ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika u BiH*, knj. III, Sarajevo, 1998., str. 95 i 144.

⁶ Hamdija Kreševljaković, *Cazin i okolina*, Narodna uzdanica, Kalendar za 1935., god. III, Sarajevo, 1934., str. 91; Radoslav Lopašić, *Bihać i bihaćka krajina*, Zagreb, 1943., str. 35.

⁷ Vidi detaljnije: A. Bejtć, *Spomenici*, Sarajevo, 1953.; Alija Nametak, *Islamski kulturni spomenici turskog perioda u BiH*, Sarajevo, 1939.; Alija Bejtć, *Povijest i umjetnost Foče na Drini*, Sarajevo, 1957.; Hivzija Hasandedić, *Kulturno-istorijski spomenici u Mostaru iz turskog doba*, Sarajevo, 1961.; I. Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Mostar, 1999.; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva (XVI stoljeće)*, Sarajevo, 1996.

⁸ H. Kreševljaković, *Banje u BiH (1462.-1916.)*, Sarajevo, 1952., str. 17-147.

Hanovi, bez kojih skoro pa nije bilo vakufa do kraja XVI stoljeća, služili su za odmor i prenoćište putnika, kiridžija i njihovih karavana, ali se i trgovalo u njima. Iako će s vremenom imati različite funkcije, u prvim godinama to je bila dobrotvorna ustanova u svrhu nalaska besplatnog ili jeftinog konaka putniku namjerniku. O hanu je vodio brigu njegov zakupnik, handžija, koji se brinuo za ogrjev zimi, za nešto namještaja i inventar, te obrok (u bogatijim hanovima). Imao je svoje pomoćnike (kafedžiju, odađžiju, podrumdžiju, sluge). Najstariji dokumentovani han bio je Gazi Isa-begov (Kolobara-han) iz 1462. godine. Koliko su bili česti hanovi u BiH, svjedoči i podatak da su čak 133 mjesta dobila naziv po ovim ustanovama. Među drumovima na kojima su bili česti hanovi jesu: Sarajevo–Podromanija–Zvornik, Sarajevo–Tuzla–Brčko, Sarajevo–Brod, Travnik–Skender-Vakuf–Banja Luka itd.

Sličnu ulogu igrali su i karavansaraji, s tim što je u njima konak bio besplatan, ali se putnik sam brinuo o hrani i ogrjevu. Osim toga, karavansaraj nije imao namještaj. Karavansaraj je bio čisto humanitarna ustanova. Od nekih tridesetak karavansaraja u BiH, dva su bila u Sarajevu (Skender-pašin iz 1500. i Kemal-begov iz 1530.).

Musafirhane jesu zgrade u kojoj putnik tri dana ima za sebe i svog konja besplatan konak, dok su imareti kuhinje s hranom za siromahe, softe, službenike vakufa i siromašne putnike. Najpoznatija musafirhana uz imaret izgrađena je 1531. godine u okviru Gazi Husrev-begovog vakufa. Poznate su musafirhane u Orlovićima, Mostaru, Čajniču, Glasincu, Foči i drugim bosanskohercegovačkim mjestima.⁹

Objekti koji su imali veliki privredni značaj i predstavljali centre trgovine jesu bezistani (bedesteni ili bezazije). U njima se odvijala živa trgovina raznim tkaninama (bez) i ostalom manufakturnom robom. Svi bezistani pripadali su vakufima, te su njima upravljale mutevelije. Imena su dobivali po osnivaču (Gazi Husrev-begov) ili po mjestu odakle su tkanine dolazile (Brusa-bezistan) ili po vrsti tkanine koja se u njima prodavala (Sandal-bedesten). Do kraja XVI stoljeća postojala su tri bezistana u Sarajevu i jedan u Banjoj Luci.¹⁰

⁹ H. Kreševljaković, *Hanovi i karavansaraji u BiH*, Sarajevo, 1957., str. 3-164.

¹⁰ Hamdija Kreševljaković, *Naši bezistani*, Naše starine (Godišnjak Zemaljskog Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti), ND NRBiH, Sarajevo, 1954., str. 223-244.

U saobraćajnom pogledu mostovi su od nasušne potrebe. Pogotovo ako je riječ o zemlji koja je bogata riječnim tokovima. Mostovi su igrali i ulogu strateških prijelaza za državne potrebe. Kako se dolaskom Osmanlija ishodište puteva prebacuje s Jadrana na istok, to se na tim relacijama podiže najveći broj mostova. Tokom XV i XVI stoljeća u BiH gradi se 37 mostova, što kamenih što drvenih konstrukcija, s jednim ili više lukova. Mostovi su građeni na rijeci Bosni i njenim pritokama, na Miljacki, Uni, Sani, Drini, Neretvi, Vrbasu itd. Među najveće, najpoznatije i najstarije spadaju Arslanagića most u Trebinju, Most na Žepi, Careva ćuprija u Sarajevu, Stari most u Mostaru iz 1566./67. itd. Svakako najčuvanija ćuprija jeste vakuf Mehmed -paše Sokolovića u Višegradu, izgrađen između 1571. i 1578. godine.¹¹ *“Činjenica da je ovaj most, s jedne strane, zadužbina, jednog od najvećih državnika svoga vremena, a, s druge strane, djelo jednog od najvećih arhitekata svjetske historije arhitekture, daje ovom objektu izvanrednu kulturno-historijsku vrijednost, koja do danas kod nas nije dovoljno naglašena, ali koja objektivno ovaj most stavlja u svjetskim razmjerama daleko iznad sličnih objekata kod nas i u svijetu: njegov značaj ravan je značaju objekata najvećih renesansnih majstora Italije-jednog Bramantea ili Mikelandela.”*¹²

Od ostalih građevina koje spadaju u kategoriju profanog napominjemo sahat-kule, vodovode, česme, šadrvane i sl.¹³

Osmansko graditeljstvo vodile su mecene osmanske arhitekture iz XV i XVI stoljeća. Među njima najveći je Mimar Sinan (1489.-1588.), koji je svoj potpis stavio na 81 džamiju, 51 mesdžid, 55 medresa, 26 dershana, 8 mostova, 18 karavan-saraja, 33 dvora, 36 hamama, 27 turbeta i sebilja.¹⁴ Osim nje-ga, značajni su za BiH i njegov učenik Hajrudin (graditelj Starog mosta), Ramadan-aga (graditelj Aladže džamije u Foči), Adžem Esir Ali (graditelj Gazi Husrev-begove džamije) i drugi.

¹¹ Džemal Čelić-Mehmed Mujezinović, *Stari mostovi u BiH*, Sarajevo, 1969., str. 7-280.

¹² Ibidem, str. 150.

¹³ Vidi: Hamdija Kreševljaković, *Sahat-kule u BiH*, Sarajevo, 1957., str. 17-32; A. Bejtić, *Spomenici*, str. 256-265; Hamdija Kreševljaković, *Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu*, Sarajevo, 1939.

¹⁴ Ahmet Refik, *Mimar Sinan*, Istanbul, 1929., str. 29.

Osim njih značajni su talijanski, dubrovački te naši domaći graditelji.¹⁵

Dakle, islamski period na našim prostorima ostavio je vidljive tragove materijalne kulture koji manifestuju islamsku kulturu u pojavnom, izvanjskom smislu. Ti objekti su, svaki ponaosob i u svom domenu, imali važnu ulogu u formiranju onoga što zovemo islamskom kulturom. Ta kultura nije ni neznatna ni bezvrijedna da bi je trebalo zaboraviti ili prezirati. Ono što Bosnu čini Bosnom, to je islamski period njezin i njegovi kulturni spomenici, koji su čvrste građe, koji stoljećima prkose zubu vremena i koji se neće dati izbrisati.¹⁶ *“Oni su vidljivi dokumenti svoga vremena, ogledalo shvaćanja, težnji i umjetničkog izražavanja naših naroda u minulim vjekovima, a mnogi od njih, bilo pojedinačno ili u cjelini, imaju trajnu umjetničku vrijednost.”*¹⁷

O arhitekturi

Osmanska arhitektura svoj prepoznatljiv stil ustaljuje od vremena Kodža Mimar Sinana (1489.-1588.). Upravo, arhitektura s potpuno izbalansiranim oblicima i jednakom građevnom tradicijom doživljava svoj vrhunac u XVI stoljeću. Gazi Husrev-begove građevine predstavljaju uvod u tu epohu na prostoru BiH. Iako je utjecaj orijentalnog duha i umjetnosti nepobitan, ipak su ti elementi prilagođavani lokalnim osjećajima i običajima, tako da bosansku arhitekturu osmanskog perioda karakterizira horizontalizam, ekonomičnost, vezanje za mjerilo čovjeka, nenametljivost, slikovitost i pejzažnost, koji čine takvu arhitekturu ukomponiranom u svoju okolinu.¹⁸ Domaći čovjek nije posezao za kompilacijom, već je vlastito umijeće bogatio utjecajima s Orijenta.¹⁹

To je, po riječima Dušana Gabrijana, arhitektura *“na dohvat ruke”* koja je počivala na principu: sve za čovjeka i u odnosu na

¹⁵ A. Bejtić, *Spomenici*, str. 240; Ahmed Mehmedović, *Gazi Husrev-beg i njegove zadužbine*, Sarajevo, 2005., str. 41.

¹⁶ Alija Nametak, *Islamski kulturni spomenici turskog perioda u BiH*, Sarajevo, 1939., str. 40.

¹⁷ A. Bejtić, *Spomenici*, str. 229.

¹⁸ A. Bejtić, *Spomenici*, str. 295-297

¹⁹ Džemal Čelić, *Domaće i orijentalno u materijalnom kulturnom naslijeđu bosanskohercegovačkih muslimana*, Naučni skup “Širenje islama islamska kultura u Bosanskom ejaletu”, POF, br. 41, Sarajevo, 1991., str. 356 (dalje: Dž. Čelić, Domaće).

njega. Najreprezentativniji segment koji potvrđuje navedene teze jeste stambena arhitektura u BiH. Bosanske kuće nije bilo bez svjetlosti, zelenila, vidika, tekuće vode, bašče, cvijeća, voćnjaka, doksata, divanhana, čardaka, ćilima, srebrenih i bakarnih predmeta, svilenih dušeka, srmali jorgana, sećija, peškuna, ibrika, dolafa, rafa, musandera, banjica, dušekluka itd.²⁰

Kamen (u Hercegovini) i drvo (u Bosni) dominirali su u izgradnji objekata različite namjene. Dovoljno je reći da je tip drvene munare bio zastupljen u 70% bosanskih džamija. Od objekata pod utjecajem zapadnoevropske arhitekture mogle bi se izdvojiti hercegovačke munare i sahat-kule na bazi retardirane romanike. Kamen je imao konstruktivnu, a ne dekorativnu ulogu. Naravno, ćerpić (opeka pečena na suncu), daska i ćeremit (utorena vrsta opeke) bili su rješenja u manje imućnijim krugovima.²¹ Inače, monumentalne zgrade sakralno-profanog karaktera građene su od tvrdog materijala, dok su stambene kuće, dućani pa čak i saraji namjensnika podizani od potrošnog materijala-kao znak prolaznosti ovog svijeta.²²

Od brojnih oblika islamske kulture na ovim prostorima, možda i jedini koji je preživio sva ova stoljeća, te ravnopravno živi u današnjim vremenima i kulturama, a što svjedoče naši gradovi, jeste arhitektura.

Književnost

Život uz tekovine islamske kulture podsticao je duhovne potrebe ljudi kod kojih se, između ostalog, javlja želja za književnom djelatnošću različitog oblika. Bosanskohercegovački muslimani su svoj literarni izraz uključili u tokove kulture koju su prihvatili.²³

U muslimankoj pisanoj književnoj i jezičkoj tradiciji u BiH za vrijeme Osmanlija primjetna su tri razvojna pravca: pisana aktivnost na narodnom (bosanskom) jeziku i bosančici

²⁰ M. Hadžijahić, *Orijentalno-islamski utjecaji*, str. 105 i dalje; B. Zlatar, *Zlatno doba*, str. 210-12.

²¹ A. Bejtić, *Spomenici*, str. 238-9; Dž. Čelić, *Domaće*, str. 356.

²² B. Zlatar, *Zlatno doba*, str. 12.

²³ Hazim Šabanović, *Književnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973., str. 13 (dalje: H. Šabanović, *Književnost muslimana*).

(begovskom pismu, begovici),²⁴ književnost na arapskom, turskom i perzijskom jeziku te alhamijado književnost.²⁵

Dolaskom nove kulture u naše krajeve dolazi do prekida kontinuiteta započetog književnog rada na narodnom jeziku. Zato se od tada taj književni rad svodi na usmenu tradiciju izraženu kroz epske (većinom junačke pjesme, za koje se pouzdano zna da su bile prisutne 1530., ali to ne znači da ih nema i do 500 godina ranije)²⁶ i lirske pjesme (sevdalinka) te balade. U ovaj segment bi se još mogli pridružiti i narodna muzika, narodne priče te narodna dramska umjetnost.²⁷

Već od XV stoljeća naši ljudi pišu svoje prve pjesme i književno-naučna djela na orijentalnim jezicima.²⁸ Da naši preci nisu znali samo pregoniti s diplomatama i baratati oružjem, već i pisati, poput velikih istočnih učenjaka, pozamašna i kvalitetna djela o raznim znanostima te isto tako pjevati zanosne pjesme i ljupke gazele, svjedoči preko dvije stotine takvih umjetničkih duša.²⁹

Kako je arapski jezik bio jezik nauke, prava i teologije, a turski i perzijski jezici jezici administracije i profane književnosti, odnosno poezije, to će se i najviše djela u oblasti književnog rada napisati na ova dva jezika. Međutim, kako je perzijski jezik ostao ograničen, većim dijelom, na sufijske krugove (u svakako oskudnom obimu u BiH), književnost na turskom jeziku istupit će u prvi plan.³⁰

Na turskom jeziku bosanskohercegovački muslimani ispisuju lijepu književnost, u pravom smislu te riječi. Najveći dio te književnosti spada u divansku književnost, koja oslikava pozadinu islamske kulture. To je književnost koja je nastala, kao posljedica bogatog i raskošnog života na dvorovima sultana iz najmoćnijeg perioda Carstva, sažimanjem turske narodne

²⁴ Dževad Jahić, *Jezik bosanskih muslimana*, Sarajevo, 1991. str. 17 i dalje.

²⁵ Ibidem, str. 17 i 26.

²⁶ Alija Isaković, *Biserje (Antologija bošnjačke književnosti)*, Sarajevo, 2002., str. 113.

²⁷ S. Balić, *Kultura Bošnjaka*, Beč, 1973., str. 37-43.

²⁸ H. Šabanović, *Književnost muslimana*, str. 15.

²⁹ Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost BiH (1463.-1850.)*, Sarajevo, 1900., str. 189; H. Šabanović, *Književnost muslimana*, str. 15.

³⁰ H. Šabanović, *Književnost muslimana*, str. 14; Bećir Džaka, *Šta je pomoglo prihvatanju perzijske književnosti u BiH*, Naučni skup "Širenje islama i islamska kultura u Bosanskom ejaletu", POF, br. 41, Sarajevo, 1991., str. 399.

književnosti, islamske kulture te klasične perzijske književnosti. To nije društvena književnost, jer odražava individualitet i osjećanja samog pjesnika. To je pjesništvo visokog ranga.³¹ Takvih pjesnika na turskom jeziku u BiH do kraja XVI stoljeća bilo je 16, prema M. Handžiću.³²

Poeziju (bilo da imaju kompletan divan, zbirku pjesama ili samo neke od njih: gazele, kaside, rubaije, terkibi-bendove, nazmove, nazire, šehrengize itd.) na turskom jeziku do kraja XVI stoljeća u BiH obilježili su, između ostalih: derviš Jakub-paša Bošnjak, Muhamed Čengić (u. 1549./50.), Ali-beg Hercegović Širija (u. polovinom XV stoljeća), Zijaija Mostarac (u. 1584.), Mehmed-beg Vusulija, Mahmud Aršija (u. 1570.), Ahmed Bošnjak Vahdetija (u. 1598.), Muhamed Karamusić Nihadija (u. 1587.).³³ Iako mu je datum smrti 1603/4. godine, ipak, smatram neizostavnim spomenuti Derviš-pašu Bajazidagića, dvorskog službenika kod sultana Selima II te Murata III, učesnika u mnogim bitkama, od kojih je u jednoj i poginuo, pod Budimom (dan prije pogibije spjevao je *Gazel o sudbini*, koji počinje stihovima: “*Gdje pomoći ne imade Svemoćnoga Gospodara, / Tu oporavit neće ništa tisuć svjetskih pametara...*”), te mostarskog vakifa iza koga ostaše vakufi, ali i dosta lijepih gazela na perzijskom i turskom jeziku.³⁴

Od poetičara na turskom jeziku važno je ime Nasuha Matrakčije (u. 1564.?), historičara, putopisca, minijaturiste, matematičara, hroničara itd. Bio je službeni hroničar sultana Selima I. Među njegovim djelima izdvajamo Tarihi-sultan Bajazid (Historija sultana Bajazida), topografski atlas Anadolije, Feth-namei-Kara Bogdan (Knjiga o osvojenju Moldavije) te Povijest Osmanskog carstva do njegova doba.³⁵

³¹ Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo, 1989., str. 7-21 (dalje: F. Nametak, *Pregled*); Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, Sarajevo, 1997., str. 7-13 (dalje: F. Nametak, *Divanska književnost*).

³² Mehmed Handžić, *Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju*, Glasnik VIS-a, br. 1-12, god. 1933, Sarajevo, 1933. (Uzeti su u obzir oni pjesnici čiji datum smrti ne prelazi 1600. godinu)

³³ F. Nametak, *Pregled*, str. 24-36 i 27-79.

³⁴ Safvet-beg Bašagić, *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb, 1931., str. 17.

³⁵ F. Nametak, *Pregled*, str. 80-81.

Iako je rodom iz Mađarske te umro najkasnije 1649. godine, navodimo (zbog njegovog porijekla iz okoline Kaknja) jedinog historičara, a to je Ibrahim Alajbegović Pečevija, koji je, koncem XVI stoljeća i u prvoj polovini XVII stoljeću, koristio prvorazredne turske izvore (berate, fermane, bujruldije, deftere) u svom pisanju. Poznata je njegova Historija (1520.-1640.). Ujak mu je bio Ferhad-paša Sokolović. On je ujedno i prvi osmanski historičar koji posvećuje posebnu pažnju kulturnoj historiji. Obavljao je mnoge dužnosti u mnogim mjestima Carstva, a najviša od njih bila je funkcija sandžak-bega Stolnog Biograda (od 10. maja 1633.).³⁶

Ostalo nam je još spomenuti alhamijado književnost (na narodnom jeziku pisana arebicom koja se adaptirala na naš jezik od samog dolaska Osmanlija), čije začetke bilježimo na samom kraju XVI stoljeća. Tačnije, najstariji tekst iz ove umjetnosti potječe iz 1588./89. godine. To je pjesma ljubavnog karaktera koja nosi naziv "*Hrvat Türkisi*" od Mehmeda Erdeljca. Nastala je, istina, izvana granica BiH. Ova književnost se 350 godina razvijala odvojeno od one na orijentalnim jezicima. Jedna druga sačuvana anonimna pjesma jeste *Nuto mojeg čuda i ljute nevolje*. Alhamijado književnost svoj razvoj doživljava u kasnijem periodu koji nije predmet našeg istraživanja.³⁷ Dakle, u duhovnoj dimenziji ljudskog života, bosanskohercegovački muslimani odigrali su zapaženu ulogu u "pisanoj umjetnosti" te tako svojim suptilnim mislima osigurali sebi mjesto na ljestvici zaslužnih za razvoj islamske kulture na našim prostorima.

Umjesto zaključka poslužit ćemo se riječima S. Bašagića, koji je ostavio dosta traga u djelima o bosanskohercegovačkoj književnosti. "*Svaki narod koji je jednom izvojštio pobjedu nad tminom i ostavio iza sebe umnih stečevina na polju kulture, zadužio je druge prosvijećene narode da mu sačuvaju uspomenu za sva vremena u kulturnoj povijesti čovječanstva.*"³⁸

³⁶ Ibrahim Alajbegović Pečevija, *Historija (1520.-1576.)*, knj. I, prijevod, uvod i bilješke: F. Nametak, Sarajevo, 2000., str. 5-14 (dalje: I. Pečevija, *Historija*).

³⁷ Abdurahman Nametak, *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Sarajevo, 1981., 7-10; Muhamed Huković, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Sarajevo, 1986., str. 25, 79 i 82.

³⁸ Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1912., str. 8.

Crtime iz kulture življenja i ponašanja

Iako o općoj kulturi gradskog stanovništva u cjelini ima znatno manje podataka, za razliku od istaknutih pojedinaca, izdvojit ćemo nekoliko momenata vezanih za kulturu življenja i ponašanja u BiH do kraja XVI stoljeća.³⁹ U tom smislu, zanimljiva je pojava kahve i duhana u BiH, koja datira od 1592. godine kada je u Sarajevu zabilježena prva kahvana, što nije naišlo na odobravanje osmanskih sultana, napose Murata III i IV i tadašnje uleme. U prvo vrijeme one su bile okupljalište običnih građana koji su uz “*krnje lule i čibuke pajdake*” kazivali tevarih (nadomjestak čitaonica), opisivali istočne zemlje, popularizirali usmenu književnost, udarali u saz, igrali šah i tavlu itd. Bila je i sjedište besposličara, ali je imala društvenu težinu.⁴⁰

Rijetkost su bila okupljanja i svečanosti, mimo vjerskih, u ta vremena. Najpopularnija vjerska svečanost kod nas je *Mevlud* (rođenje poslanika Muhammeda, a.s.), koji u našim krajevima ima dugu tradiciju. Iako nemamo preciznijih podataka o najranijim mevludima u BiH, ipak spomen na njih nalazimo u vakufnamama bosanskih vakifa iz XVI stoljeća (Gazi Husrev-bega, Ferhad-paše, Karadoz-bega). Inače, najčešće izvođeni mevlud od 1463. godine je Vesiletü-n-Nedžat (na turskom jeziku, od Bursali Sulejmana Čelebija iz 1409. godine). U Gazi Husrev-begovoj biblioteci postoji preko 30 rukopisa ovog mevluda.⁴¹ Prve riječi Čelebijinog Mevluda kažu: “*Ölmeyüb Isa göğe bulduğu yol, Ümmetinden olmagicun idi ol.*” (“*Isa nije umro, našao je put ka nebu, On je to učinio da bi pripadao Tvom umetu.*”)⁴²

Cjelokupni život bosanskohercegovačkih muslimana do kraja XVI stoljeća (ali i u kasnijem periodu) bio je prožet islamskom kulturom i njenim tekovinama, naravno, uz ostale tragove koji su se utkali u biće bosanskog muslimana tokom njegovog

³⁹ B. Zlatar, *Zlatno doba*, str. 199.

⁴⁰ Hamdija Kreševljaković, *Iz prošlosti kahve i duhana u BiH*, Narodna uzdanica, Kalendar za 1940., god. VIII, Sarajevo, 1940., str. 141-154; M. Hadžijahić, *Orijentalno-islamski utjecaji*, str. 60 i dalje; I. Pečevića, *Historija*, str. 301-302.

⁴¹ Hüseyin Yorulmaz, *Osmanlı dönemi Bosna edebiyatı*, Mostar dergisi, sayı: 6, Istanbul, 2005., sayfa: 174-177.

⁴² Fehim Nametak, *Mevlud kroz historiju u BiH*, Islamska misao (P.o.), br. XIII/91, Sarajevo, 1991., str. 14-18; Alija Bejtić, *Iz prošlosti mevluda u BiH*, El-Hidaje, god. VI, br. 6-8, Sarajevo, 1943., str. 205-207.

historijskog hoda kroz puteve različitih kultura. Od kulture stanovanja, preko porodičnog života, kulture ishrane, lične higijene, komšijskih odnosa, ponašanja na ulici, u gostima, na poslu, do smrti - taj život počivao je na kulturi i vjeri koju donesoše Osmanlije na naše prostore.⁴³

Zaključak

Padom Bosne i Hercegovine pod osmansku vlast tokom XV i XVI stoljeća dolazi do krupnih promjena na političkom, vjerskom, privrednom, kulturnom i društvenom planu ovih krajeva.

Time je naša zemlja ušla u okvire sasvim novog državno-društvenog uređenja.

Najveći dio starosjedilačkog stanovništva (u prvom redu pripadnici Crkve bosanske) prihvata novu vjeru, ulazi u okvire novog političkog okružja, postaje revnosan pobornik i branilac islama, ali pri tome ne zaboravljajući niti jedan atribut svoje narodnosti. To se najbolje vidi iz raširenosti “*starih tradicija*” u novom životnom ambijentu bosanskohercegovačkih muslimana.

Osnova nove kulture bile su gradske sredine, središta svih dešavanja, koje su planski i smišljeno podizane u Carstvu (time i BiH), na novim lokacijama ili na mjestu srednjovjekovnih trgova, zahvaljujući vojnim uspjesima Osmanlija (najviše u XVI stoljeću), što je punilo državnu *hazinu* čija je obilatost davala sigurnost života na terenu.

Tako će svoj vrhunac doživjeti institucija vakufa koja je ugrađena u temelje svakog bosanskohercegovačkog grada do kraja XVI stoljeća. Zahvaljujući vakufima, danas možemo vidjeti, govoriti ili pisati o materijalnim spomenicima islamske kulture u BiH (i ne samo o materijalnom aspektu). Svi slojevi stanovništva dali su doprinos, shodno svom imovinskom statusu, u tim temeljima. Gledajući pojedinačno, najveći u BiH bili su Gazi Husrev-beg, za Sarajevo, i Ferhad-paša Sokolović, za Banju Luku.

Kako je BiH, u tom periodu, bila tranzitno područje između Istoka i Zapada, to su stvoreni uvjeti za ekonomski razvoj ovih prostora. Tako su, opet, gradovi postali i privredni centri u

⁴³ M. Serdarević, A. Omanić, *Bošnjačka kultura*, str. 8 i dalje; M. Hadžijahić, *Orijentalno-islamski utjecaji*, str. 80 i dalje.

kojima su se razvijali zanatstvo i trgovina – a time promicala i islamska kultura – kao ekonomske poluge Osmanskog carstva.

Privredno blagostanje jedan je od preduvjeta za udobniji, ljepši i kulturniji život. U takvim sredinama rastu duhovne potrebe ljudi. Te potrebe podstiču razvoj pismenosti, obrazovanja, nauke, književnosti i slično.

Sve ove karakteristike jedne sredine bile su prisutne i u BiH za vrijeme Osmanlija, a posebno do kraja XVI stoljeća, koje označava doba najvećih osvajanja, najjačeg ekonomskog napretka i najintenzivnije urbanizacije. U takvoj atmosferi ugodnosti nastaju medrese, mektebi, muallimhane, biblioteke... koje predstavljaju centre odgojno-obrazovnog rada koji proizvodi na stotine *ljudi od pera* čije mastilo uvezuje tomove knjiga iz gotovo svih oblasti nauke na sva tri orijentalna jezika.

Samo, ozračje udobnosti moglo je iznjedrili oko 5000 pjesnika divanske književnosti, kao krunske književnosti, u Carstvu (među njima i one iz BiH).

Iako nema mnogo podataka, možemo donekle rekonstruisati svakodnevnicu *običnih* ljudi. Ne stoje neke opaske o averziji prema radu, lijenosti i nemarnosti kod islamskih naroda, bar ne u periodu o kojem pišemo. Svaki narod, pa tako i bosanski muslimani, odigrao je određenu ulogu u stvaranju Carstva, koje je bilo na vrhu svjetske slave. Jedni su svakodnevno obrađivali zemlju, drugi trgovali, treći se bavili zanatom, četvrti učili, peti ratovali, šesti vodili politiku, sedmi ispunjavali kahvane, osmi gradili vakufe, deveti službovali vakufima, deseti putovali itd.

Dakle, širenjem islama rađa se vakuf, materijalni temelj gradova (sa svim životnim potrebama) u kojima se odvija duhovni i kulturni život stanovništva koje u okviru tih aktivnosti živi svoju svakodnevnicu.

Sve navedene *organizacijske oblike i oblike ponašanja* kao i materijalno-duhovne tekovine danas možemo definirati kao osnovne poluge i prepoznatljive reflektore islamske kulture u BiH do kraja XVI stoljeća što predstavlja jednu od najvažnijih komponenti u bosanskohercegovačkoj povijesnoj ambijentalnosti i duhovnoj stvarnosti.

سداد بيشلييا

الثقافة الإسلامية في البوسنة و الهرسك حتى نهاية القرن السادس عشر

يحتوي هذا البحث على أجزاء بحث الدبلوم بعنوان "الثقافة الإسلامية في البوسنة و الهرسك حتى نهاية القرن السادس عشر". الحديث يتعلق بالإنجازات الإسلامية الثقافية الأساسية التي دونت في مناطقتنا من وصول العثمانيين حتى نهاية القرن السادس عشر. بعد الملاحظات الافتتاحية عن انضمام البوسنة و الهرسك إلى الدولة العثمانية وعملية انتشار الإسلام حتى نهاية القرن السادس عشر وعن أصل مسلمي البوسنة و الهرسك وتأثير الإسلام على تطور الثقافة في وطننا يحتوي هذا البحث على دراسة ظاهرة التمدن والأوقاف والتعليم والعلوم. من أجل تحديد الوقت والمكان يتأسس الإدراك الحسي لهذا البحث على حدود البوسنة و الهرسك الحالية المعترف بها دولياً مع أن فكرة ولاية البوسنة كانت تضم في ذلك الوقت معظم أجزاء الدول المجاورة لنا اليوم.

By Sedad Beslija

**THE ISLAMIC CULTURE IN BOSNIA-HERZEGOVINA
IN THE SECOND HALF OF THE 16th CENTURY**

This article contains parts of the Author's Graduate Work "The Islamic Culture in Bosnia-Herzegovina until the End of the 16th Century". The article offers a review of the basic Islamic cultural heritage that was registered in our lands since the coming of Ottomans and up until the end of the 16th century. After introductory remarks about the Bosnia-Herzegovina becoming a part of the Ottoman Empire, and the process of spreading Islam until the end of the 16th century, and the origin of Bosnian Muslims, and the influence of Islam on the development of our culture, this article elaborates on the phenomena of urbanization, waqf, education and science. Due to the limitation of time and space, this work is focused on Bosnia-Herzegovina in its today's borders, internationally recognized, rather than on the Bosnian Eyalet which, at that time, included significant parts of our neighboring countries.